

მარია მშვილდაძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ანტიკური სამყაროდან საქართველოს ტერიტორიაზე შემოსული ჯანმრთელობის ღვთაებები (ახ. წ. I-IV სს.)

ძველ საბერძნეთში ჯანმრთელობის ძირითად ღვთაებად აპოლონი ითვლებოდა. ჰიპოკრატეს ფიციც ინყებოდა სიტყვებით: „ვფიცავ აპოლონ მკურნალს“... („ὄμνυμι Ἀπόλλωνα ἰατρον“...). ანტიკურ სინამდვილეში ჯანმრთელობის ღვთაებად კიდევ ითვლებოდნენ: დიოსკურები (ძვ. ბერძნ. Διόσκουροι), ჰერა (ძვ. ბერძნ. Ἥρα), ათენა (ძვ. ბერძნ. Ἀθηνᾶ), ჰეფესტოსი (ძვ. ბერძნ. Ἥφαιστος), ასკლეპიოსი (ძვ. ბერძნ. Ἀσκληπιός, რომანიზირებული ესკულაპე. ლათ. Aesculapius), ჰიგიეია (ძვ. ბერძნ. Ὑγεία, Ὑγεία. ლათ. Hygēa).

ნაშრომში შესწავლილი გვაქვს ანტიკური სამყაროდან საქართველოს ტერიტორიაზე შემოსული ჯანმრთელობის ღვთაებების – ასკლეპიოსისა და ჰიგიეიას კულთან დაკავშირებული არტეფაქტები. ჩვენი ინტერესის სფეროს წარმოადგენს, დავადგინოთ, თუ რამდენად გავრცელდნენ და პოპულარულები იყვნენ ჩვენში ეს ღვთაებები.

ძველი ბერძნული და რომაული მითოლოგიის მიხედვით, ჯანმრთელობის ღვთაება ასკლეპიოსი (ძვ. ბერძნ. Ἀσκληπιός, რომანიზირებული ესკულაპე. ლათ. Aesculapius) აპოლონისა (ძვ. ბერძნ. Ἀπόλλων) და კორონიდას (ძვ. ბერძნ. Κορωνίς) შვილი, ჯერ კიდევ ჰომეროსთან ღმერთად არ არის მოხსენიებული (ილიადა, IV, 194). ღმერთად ასკლეპიოსის მოხსენიება ძვ. წ. VII საუკუნიდან ხდება. ასკლეპიოსს ძირითადად გამოსახავდნენ დაფნის ფოთლებით შემკობილ ჭარმაგ მამაკაცად, რომელიც კვერთხს ეყრდნობა, რომელზეც გველია შემოხვეული, რაც ღვთაების ქტონურ ხასიათზე მეტყველებს (სურ. 1).

ასკლეპიოსს, რომელიც წინასწარმეტყველებასაც მიმართავდა ხოლმე ავადმყოფის გამოსაჯანმრთელებლად, ხშირად გამოსახავდნენ, აგრეთვე, პითიას (ძვ. ბერძნ. Πύθια, ლათ. Pythia) ომფალოსთან (ძვ. ბერძნ. Ὀμφαλός) – წმინდა ქვასთან ერთად, რომელიც დელფოსის აპოლონის ტაძარში იდო. ძველი ბერძნების რწმენით, ეს იყო დედამიწის ცენტრი. იქ, სადაც ცხოვრება დაიწყო, მედიცინის ღმერთი სიცოცხლეს უბრუნებდა ავადმყოფებს [15]. ასკლეპიოსის წმინდა ცხოველებია ძალი და თხა. ღვთაებასთან ერთად ხშირად გამოსახავდნენ, აგრეთვე, „ბრძენ“ ფრინველებს: არწივს, ბუსა და ყვავს. ასკლეპიოსისადმი შესაწირი ფრინველი კი იყო მამალი. სწორედ მამალს სწირავდნენ მსხვერპლად გამოჯანმრთელებული ავადმყოფები ღვთაებას [11.42].

ასკლეპიოსი ერთ-ერთ ყველაზე პოპულარულ ღმერთად ითვლებოდა ანტიკურ სამყაროში. ღვთაების პოპულარობაზე ის ფაქტიც მეტყველებს, რომ ძველ საბერძნეთში ასკლეპიოსისადმი მიძღვნილი 300 ტაძარი – ასკლეპიონი არსებობდა [16.130], სადაც ასკლეპიადები – იმ ოჯახის წევრები, რომლებიც თავიანთი გვარის წარმოშობას ასკლეპიოსს (ან ესკულაპედან) უკავშირებდნენ – დაკავებულნი იყვნენ ავადმყოფების განკურნებით. ასკლეპიადები წარმოადგენდნენ ერთგვარ საოჯახო კავშირებს, რომლებიც საექიმო ხელოვნებას თაობიდან თაობას გადასცემდნენ [13. 42-65]. ასკლეპიადი იყო მედიცინის მამა ჰიპოკრატეც (ძვ. ბერძნ. Ἱπποκράτης, ძვ.წ. 460-370). ხშირად ასკლეპიადებს განიხილავენ როგორც დასავლური, რაციონალური მედიცინის ფუძემდებლებს. ასკლეპიონებში ავადმყოფების გამოჯანმრთელების სხვადასხვა მეთოდი გამოიყენებოდა. იქმნებოდა, აგრეთვე, სხვადასხვა „სამეცნიერო სკოლები“. ანტიკურ სამყაროში ცნობილი იყო ეპიდავროსის (Ἐπίδαυρος), კნოსოსის (Κνωσ), კნიდოსის (Κνίδος) სკოლები. რომში არაერთი ცნობილი ექიმი იყო გამოსული ასკლეპიადების სკოლიდან. მაგალითად, ბერძნული წარმოშობის რომაელი მე-

დიკოსი, ქირურგი და ფილოსოფოსი გალენოსი (ძვ. ბერძნ. Γαλινός, 129-211 წწ.).

ასკლეპიოსის კულტი ძვ. წ. IV საუკუნიდან გავრცელდა მთელ ხმელთაშუაზღვისპირეთში, სადაც იგი კონკურენციას უწევდა ადგილობრივ ანალოგიური დანიშნულების ღვთაებებს და იმარჯვებდა კიდეც. შეიძლება ითქვას, ასკლეპიოსი მკურნალობის მთავარ ღვთაებად იქცა, რაშიც მნიშვნელოვან როლს ასკლეპიადების მკურნალობის მეთოდებიც ასრულებდა, რომლებიც, მისტიკურ და რიტუალურთან ერთად, რაციონალურ მეთოდებსაც იყენებდნენ, რაც, ავადმყოფის განკურნების მხრივ, კარგ შედეგს იძლეოდა. ნიშანდობლივია, რომ ასკლეპიადები ავადმყოფობას განიხილავდნენ, როგორც ბუნების მოვლენას, მაგრამ, იმავდროულად, პატივს მიაგებდნენ ღმერთებს.

ძვ. წ. III საუკუნეში ასკლეპიოსის კულტი რომშიც შევიდა (რომანიზებული ფორმით ესკულაპე) და მყარად მოიკიდა ფეხი, რასაც ხელს უწყობდა ის ფაქტიც, რომ რომში ექიმთა უმრავლესობას ბერძნები წარმოადგენდნენ. პოპულარობით სარგებლობდა ასკლეპიოსი რომის ძლევაამოსილ ლეგიონებში. სევერუსებიდან მოყოლებული ასკლეპიოსი რომში განსაკუთრებული თაყვანისცემის ღვთაებას წარმოადგენდა. ნიშანდობლივია, რომ რომის იმპერატორი სეპტიმიუს სევერუსი (Lucius Septimius Severus, 193-211 წწ.) თვითონ იღებდა ასკლეპიოსისადმი მიძღვნილ მისტერიებში მონაწილეობას [14. 285-286].

გვიან ანტიკური ხანის საქართველოს ტერიტორიაზე ასკლეპიოსის კულტთან დაკავშირებული არტეფაქტები არცთუ დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი. ღვთაება გავრცელებული ჩანს ძირითადად ურბანისტულ ცენტრებში: მცხეთა, ურბნისი... ქართლის დედაქალაქის – მცხეთის ტერიტორიაზე 1958 წელს სამთავროს სამაროვანზე ჩატარებული არქეოლოგიური ექსპედიციის დროს დაფიქსირდა ასკლეპიოსის გამოსახულებიანი ინტალიო ნარინჯისფერი სარდიონისა, რკინის ბეჭედში

(ინვ. №1119) (სურ. 2, 2ა). კრამიტასამარხი №7 (სამარხი 9). გე-
მა ოვალურია, ბრტყელი პირი აქვს. პირზე გამოსახულია ას-
კლეპიოსი, რომელსაც მარჯვენა ხელში კვერთხი უჭირავს.
კვერთხზე გველია შემოხვეული. ღვთაება წელს ქვემოთ მან-
ტიითაა შემოსილი, რომლის ბოლო მარცხენა ხელზე აქვს გა-
დაკიდებული. ასკლეპიოსი წელს ზემოთ შიშველია. ბეჭდის
რკალი მხრებისკენ ფართოვდება და უშუალოდ გადადის
თვალბუდეში. ინტალიოს სიგრძეა 12 მმ, სიგანე – 9 მმ. გამოსა-
ხულების სტილის და ბეჭდის შემორჩენილი რკალის მიხედვით,
ინტალიო ახ. წ. I-II საუკუნეთა მიჯნით თარიღდება [2. 88].

ასკლეპიოსის გამოსახულებიანი რამდენიმე ინტალიო აღ-
მოჩენილია, აგრეთვე, ურბნისის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე:
1. (ინვ. №1092), ურბნისის სამაროვანი, 1962 წ., სამარხი №258,
ბრინჯაოს ბეჭდის ოვალური ფორმის მომწვანო-თეთრი მინის
ინტალიოზე (სურ. 3, 3ა). ინტალიოს პირი ამობურცული აქვს.
ღვთაება დგას მანტიით შემოსილი (თასი(?) უჭირავს), მარჯვე-
ნათი კვერთხს ეყრდნობა, რომელზედაც გველია შემოხვეული.
ბეჭედს წვრილი რკალი აქვს, შიგნიდან ბრტყელი, გარედან ამო-
ბურცული. რკალი მხრებთან საგრძნობლად ფართოვდება და
საკმაოდ განიერ თვალბუდეში გადადის. თვალბუდე შიგ ბეჭედ-
შია ამოჭრილი. ინტალიოს სიგრძეა 14 მმ, სიგანე – 11 მმ. ინტა-
ლიო ახ. წ. I-II საუკუნეებით თარიღდება; 2. (ინვ. №1087), ურბნი-
სის სამაროვანი, 1961 წ., სამარხი №243, ოვალური ფორმის ინ-
ტალიო შავი გაუმჭვირვალე მინისა (სურ. 4). ინტალიოს ბრტყე-
ლი პირი აქვს. ღვთაება დგას. მარცხენა მკლავზე წამოსასხამი
აქვს გადაკიდებული, მარჯვენათი კვერთხს ეყრდნობა, რომელ-
ზეც გველია შემოხვეული. ბეჭდის რკალი მხრებისკენ ფართოვ-
დება და უშუალოდ თვალბუდეში გადადის. თვალბუდე შიგ ბე-
ჭედშია ამოჭრილი, ინტალიოს სიგრძე – 12 მმ, სიგანე – 10 მმ.
ინტალიო ახ. წ. II საუკუნით თარიღდება; 3. (ინვ. №945), ურბნი-
სის სამაროვანი, 1957 წ., სამარხი №14, ოვალური ფორმის ნა-
რინჯისფერი სარდიონის ინტალიო ბრინჯაოს ბეჭედში (სურ.5,

5ა). ინტალიოს ბრტყელი პირი აქვს. ღვთაება დგას. შემოსილია ჰიმატიონით, რომლის ბოლო მარცხენა მხარე აქვს ჩამოშვებულ-ლი. მარჯვენა ხელით კვერთხს ეყრდნობა, რომელზეც გველია შემოხვეული. ბეჭედს წვრილი რკალი აქვს, შიგნიდან ბრტყელი, გარედან ამოზურცული. რკალი მხრებისკენ ფართოვდება და უშუალოდ თვალბუდეში გადადის. რკალს ოდნავ შესამჩნევი მხრები აქვს. თვალბუდე შიგ ბეჭედშია ამოჭრილი. ინტალიოს სიგრძეა 10 მმ, სიგანე – 7 მმ, ბეჭდის დიამეტრი – 17 მმ, სიმაღლე – 20 მმ. ინტალიო ახ. წ. II საუკუნის მინურულითა და III საუკუნის დასაწყისით თარიღდება [7.53, ტაბ. IV, 68; 7.58, ტაბ. V, 82; 7.64, ტაბ. VI, 97].

ჯანმრთელობასთან დაკავშირებული მეორე ღვთაება, რომლის კულტიც ანტიკური სამყაროდან შემოვიდა იბერია-კოლხეთში, იყო ჰიგიეია – ასკლეპიოსისა და, ერთი ვერსიით, ეპიონეს (ძვ. ბერძნ. Ἥπιόνη, ტკივილების გამყუჩებელი), ხოლო მეორე ვერსიით, ათენას (ძვ. ბერძნ. Ἄθηνᾶ) შვილი (ძვ. ბერძნ. Παισάνια, ლათ. Pausanias, Graeciae descriptio, I 23,5). ძველ საბერძნეთში უფრო გავრცელებულ ვერსიას ათენას შვილობა წარმოადგენდა, იმდენად, რომ ძვ. წ. V საუკუნეში პერიკლემ ათენა ჰიგიეიას ქანდაკებაც კი დაუდგა (Πλιστάρχος, Βίαι παράλληλοι, Περικλῆς, 13; Plinius Maior, Naturalis historia, XXII, 44). (სურ. №6). ჰიგიეია დაკავშირებული იყო არა იმდენად ჯანმრთელობასთან, არამედ ავადმყოფობის პროფილაქტიკასთან, პრევენციასთან, ჯანმრთელობის შენარჩუნებასთან, ჰიგიენურ რეკომენდაციებთან; იყო ფარმაცევტების მფარველი. ბერძნული მითოლოგიის თანახმად, ჰიგიეია მამამისის – ასკლეპიოსის მუდმივი თანამგზავრი, უცვლელი და მნიშვნელოვანი დამხმარე იყო. უვლიდა ასკლეპიოსის გველს. რომში ჰიგიეია ასოცირებულ იქნა სალუსთან (ლათ. Salus) – ჯანმრთელობის, კეთილდღეობისა და წარმატების რომის ერთ-ერთი უძველეს ღვთაებასთან, რომელიც რომაელი ხალხის (იმპერიის პერიოდში მმართველი წრისაც) ჯანმრთელობისა და კეთილდღეობის განმასა-

ხიერებელი ქალღმერთი იყო (*Salus publica populi Romani*) და კვირინალზე ტაძარიც კი ჰქონდა [19]. დროთა განმავლობაში რომში ჰიგიეის კულტი პირადი ბედნიერებიდან საზოგადოებრივ ბედნიერებასთან იქნა ასოცირებული. ჰიგიეის გამოსახავდნენ ფიალითა და გველით ხელში. მისი სახელი აპოლონისა და ასკლეპიოსის სახელებთან ერთად, ჰიპოკრატეს ფიცის დასაწყისშივეა მოხსენიებული: „ვფიცავ აპოლონ მკურნალსა, ასკლეპიოსსა, ჰიგიეისა და პანაკეას და ყველა ღმერთსა და ქალღმერთს, მონმეებად ვრაცხ რა მათ...“ („Ὁμνυμι Ἀπόλλωνα ἰητρὸν καὶ Ἀσκληπιὸν καὶ Ὑγίαν καὶ Πανάκειαν, καὶ ἰ θεοὺς πάντας τε καὶ πάσας ἴστορας ποιούμενος ...“).

საქართველოს ტერიტორიაზე ჰიგიეის კულტთან დაკავშირებული არტეფაქტები, ისევე, როგორც ასკლეპიოსის კულტთან დაკავშირებული არტეფაქტები, ფიქსირდება ძირითადად ანტიკური პერიოდის ქართლის დედაქალაქ მცხეთისა და ურბნისის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ გემა-ინტალიოებზე.

დიდი მცხეთის ტერიტორიაზე ღვთაება ჰიგიეის გამოსახულება რამდენიმე ინტალიოზეა აღმოჩენილი: 1. (ინვ. №12), ოქროს ბეჭდის ოვალური ფორმის ბრტყელ სარდიონის ინტალიოზე; მცხეთა, 1938 წელი, სამთავროს სამაროვანი, ქვაყუთი; №5. ღვთაებას გრძელი ქიტონი აცვია. ხელში თასი უჭირავს. ტანზე ასკლეპიოსის გველი ჰყავს შემოხვეული, რომელსაც ასმევს თასიდან. ფურცლოვანი ოქროსგან დამზადებული ბეჭედი რამდენამდმე დაზიანებულია. ბეჭედს წვრილი რკალი აქვს. რკალი მხრებთან ოდნავ ფართოვდება და მაღლა აწეულ თვალბუდეში გადადის. თვალბუდეს ოქროს ცრურგებილი შემოუყვება. ინტალიოს სიგრძეა 10 მმ, სიგანე – 0,8 მმ, ბეჭდის სიმაღლე – 20 მმ, სიგანე – 16 მმ. ძვ.წ. I-ახ. წ. I ს-ს მიჯნა; 2. (ინვ. №1411), რკინის ბეჭდის ოვალური ფორმის ბრტყელი წითელი იასპის ინტალიოზე, მცხეთა, 1939 წელი, სამთავროს სამაროვანი, ქვაყუთი, №144 (სურ. 7). ჰიგიეია ასკლეპიოსის გველს ასმევს თასიდან. ბეჭდის რკალი დაზიანებულია; ინტა-

ლიოს სიგრძე – 13 მმ, სიგანე – 0,9 მმ, ახ. ნ. III ს.; 3. (ინვ. №1406 S), რკინის ბეჭდის ოვალური ფორმის ბრტყელ სარდიონის ინტალიოზე, მცხეთა, 1939 წელი, სამთავროს სამაროვანი, ქვაყუთი №144; ჰიგიეია ასკლეპიოსის გველს ასმევს თასიდან. ბეჭდის რკალის ნახევარი მონყვეტილია; ინტალიოს სიგრძე – 0,9 მმ, სიგანე – 0,7 მმ, ბეჭდის სიგანე – 24 მმ, ახ. ნ. III ს.; 4. (ინვ. №293), ვერცხლის ბეჭდის ოვალური ფორმის სარდიონის ბრტყელ ინტალიოზე, მცხეთა, 1938 წელი; სამთავროს სამაროვანი, კრამიტსამარხი, №30. ღვთაებას ტანზე ასკლეპიოსის გველი ჰყავს შემოხვეული, რომელსაც ასმევს თასიდან. ბეჭდის რკალი დაზიანებულია, მაგრამ ფორმა მაინც დგინდება; ინტალიოს სიგრძე – 0,9 მმ, სიგანე – 0,6 მმ, ბეჭდის რკალის სიმაღლე – 22 მმ, სიგანე – 20 მმ, ახ. ნ. III ს. [17. 242, ტაბ. I,4; 17. გვ. 259, ტაბ. II, 51, 52; 17. გვ. 260, ტაბ. II, 57(222-277)]; 5. (ინვ. №616) რკინის ბეჭდის სარდიონის ინტალიოზე, მცხეთა, სამთავროს სამაროვანი, ჩრდილოეთის უბანი (სურ. 8, 8ა). ღვთაება დგას პროფილში მარჯვნივ. სახის ნაკვეთები არ უჩანს. გრძელი კვართი აცვია. წინ განვდილ მარჯვენა ხელში თასი უჭირავს. ტანზე გველი აქვს შემოხვეული. გამოსახულება მქრქალია; ინტალიოს სიგრძე – 10 მმ, სიგანე – 8 მმ, ბეჭდის დიამეტრი – 15 მმ, ახ. ნ. II ს. [3. 19-20, ტაბ. II, 13.]; 6. (ინვ. №2703. გლიპტ. ფონდი №1576), ოქროს ბეჭდის ოვალური ფორმის ზედაპირამობურცული ფორმის ამეთვისტოს ინტალიოზე, მცხეთა, 1985 წელი, სამთავროს სამაროვანი, სამარხი-აკლდამა №905 (სურ. 9, 9ა). ღვთაება დგას, ტანზე გრძელი ქიტონი აცვია. თავზე დიადემა (?) თუ ქუდი ახურავს. სახე მარჯვნივ აქვს მიბრუნებული. მარჯვენა ფეხი ოდნავ წინ აქვს წადგმული. მარცხენა ხელში თასი უჭირავს, რომლითაც ღვთაების ტანზე შემოხვეულ გველს ასმევს. ღვთაების გასწვრივ ორივე მხარეს თითო სტრიქონად აქვს ნეგატიური ბერძნული

წარწერა.¹ ΑΘΗΚΑΜΑ ΥΓΕΙΑΝ ინტალიოს ბეჭდის რკალი მრგვალი ფორმისაა, რომელიც ზედა ნაწილში მხრებისკენ ფართოვდება. თვალბუდე ბეჭდის რკალშია ამოჭრილი, სიგრძე – 15 მმ, სიგანე – 12 მმ, ბეჭდის სიმაღლე – 24 მმ, რკალის დიამეტრი – 29 მმ.

ჰიგიას გამოსახულება ურბნისის სამაროვნის ტერიტორიაზე ერთ ინტალიოზეა წარმოდგენილი, კერძოდ, (ინვ. №975) ბრინჯაოს ბეჭდის მონითალო-ყავისფერი სარდიონის ინტალიოზე. ურბნისის სამაროვანი, სამარხი №54 (სურ. 10). ღვთაება დგას გრძელი ქიტონით შემოსილი. მარცხენა ხელში თასი უჭირავს. ტანზე გველი ჰყავს შემოხვეული, რომელსაც თავი თასთან მიუტანია. ბეჭედს წვრილი რკალი აქვს შიგნიდან ბრტყელია, გარედან ამოზურცული. რკალი მხრებთან თანდათან ფართოვდება და უშუალოდ თვალბუდეში გადადის. თვალბუდე შიგ ბეჭედშია ამოჭრილი; ინტალიოს სიგრძე – 10 მმ, სიგანე – 6 მმ, ბეჭდის დიამეტრი – 16 მმ, სიმაღლე – 20 მმ. გამოსახულების სტილისა და ბეჭდის ფორმის მიხედვით, ინტალიო ახ. წ. II ს-ის მინურული -III ს-ის დასაწყისით თარიღდება [7. 66, VI, 100].

საკითხის შესწავლის თვალსაზრისით, ჩვენს ინტერესს იწვევს 1985 წელს სამთავროს სამაროვნის №905 სამარხი-აკლდამაში დაფიქსირებული ამეთვისტოს ინტალიოზე გამოსახული ჰიგიეია წარწერით ΑΘΗΚΑΜΑ ΥΓΕΙΑΝ. თავად სამარხი-აკლდამა

---

¹ №905 აკლდამაში დაფიქსირდა ორი მიცვალებული ქალის - მცხეთის წარჩინებული ოჯახის (სამეფო სახლის) წარმომადგენლების ჩონჩხი ხელფეხბოკეცილ მდგომარეობაში ერთმანეთის პირისპირ ოდნავ ადრე (45-50 წლის) და გვიან (25-30 წლის) დაკრძალული. სამარხეული ინვენტარი გამოირჩევა რომაული ნაწარმის ფუფუნების საგნების სიუხვით. მასში ოქროს, ვერცხლის, ბრინჯაოს, რკინის, მინისა და სხვა მინერალებისაგან დამზადებული 32 ნივთი აღმოჩნდა. ჰიგიას გამოსახულებიანი საბეჭდავი ბეჭედი პირველი მიცვალებულის სამარხის ცენტრალურ ნაწილში პირველი მიცვალებულის უსახელო ძვალზე [1. 24-25(7-79), ტაბ. XXXII, 5, LI, 5].

№905 ახ. წ. II ს.-ის II ნახევრითა და III ს.-ის I ნახევრით (შესაძლოა, შუახანებით) თარიღდება [1. 41].

თ. ყაუხჩიშვილმა შეისწავლა რა აღნიშნული წარწერა, იგი ასე წაიკითხა: – Ἄθικα μὰ Ὑγεί αὐ და შემოგვთავაზა წარწერის თარგმნის ორი ვარიანტი: 1. „ათეკა, გეფიცები ჰიგიას“ – ე. ი. ბექდის პატრონი ათეკა(?) ევედრება ჰიგიას ჯანმრთელობის ქალღმერთს – ე. ი. ითხოვს მფარველობას. „ათეკა“ საცნობარო ლიტერატურაში დადასტურებული სახელი არ არის და 2. ბექდის პატრონი (მისი სახელი არ გვაქვს) ამ თვალს – ἄθικα τὰ – შესაძლოა, აღნიშნავდეს მარჯანს; თვალი სინამდვილეში ამეთვისტოა) ავედრებს ჰიგიას, ე. ი. ამ თვალზე ეფიცება ჰიგიას, შესთხოვს ჯანმრთელობას. ასოთა მოხაზულობის მიხედვით, ამეთვისტოს ინტალიოზე არსებულ წარწერას ახ. წ. I საუკუნეებით თარიღებს და აღნიშნავს, რომ სამარხი ახ. წ. III საუკუნით თარიღდება ისე, რომ ეს თარიღები ერთმანეთს არ ეწინააღმდეგება [6. 262].

უპირველესად შევეხებით ოქროს ბექდის თარიღს, რომელშიც ჰიგიეიას გამოსახულებიანი (წარწერით) ამეთვისტოს ინტალიოა ჩასმული. №905 სამარხში აღმოჩენილი ოქროს ბექედი, რომელშიც ჰიგიეიას გამოსახულებიანი ინტალიოა ჩასმული, დამზადებულია ოქროს ფურცლისაგან. ნიშანდობლივია, რომ აღნიშნულ სამარხში რამდენიმე ანალოგიური ფორმის ბექედია დაფიქსირებული, რომლებშიც ჩასმულია წითელი გრანატის მამაკაცის გამოსახულებიანი კამეა (ინვ. №2699. გლიპტიკის ფონდი №1572) (სურ. 11); 2) იისფერი ამეთვისტოს ამურის გამოსახულებიანი კამეა (ინვ. №2700. გლიპტ. ფონდი №1573) (სურ. 12); 3) მუქი წითელი გრანატის ქალის გამოსახულებიანი კამეა (ინვ. №2701. გლიპტ. ფონდი №1574) (სურ.13); 4) გრანატის ქალის გამოსახულებიანი (ინვ. №2707. გლიპტ. ფონდი №1577); 5) ამეთვისტოს ათენას გამოსახულებიანი ინტალიო (ინვ. №2702. გლიპტ. ფონდი №1575) (ნივთები დაცულია საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში).

ოქროს ფურცლისაგან დამზადებული დიდი ზომის ბეჭედი ახ. წ. I საუკუნით, ან უფრო საფიქრებელია, ახ. წ. II საუკუნით თარიღდება [7. 84]. საქართველოს ტერიტორიაზე ანალოგიური ბეჭედი დაფიქსირებულია არმაზისხევეში, რომელიც ახ. წ. II საუკუნითაა დათარიღებული [4. 30, №1, სურ. 7]. შესაბამისად, №905 სამარხში აღმოჩენილი ოქროს ბეჭედი, რომელშიც ჰიგიეიას გამოსახულებიანი ინტალიოა ჩასმული, ახ. წ. I საუკუნის ბოლო – II საუკუნით უნდა დათარიღდეს. ნიშანდობლივია, რომ ოქროს სპექტრული ანალიზის შედეგის მიხედვით, №905 სამარხში აღმოჩენილი ჩვენ მიერ საკვლევი ბეჭდისა და ანალოგიური ფორმის ბეჭდების რკალი ქართული ოქრომჭედლობის ნიმუშადაა მიჩნეული, რომელიც მაღალი სინჯის ოქროსგანაა დამზადებული. ოქროს შემცველობა 91%-დან 94%-მდე მერყეობს. ნიშანდობლივია, რომ ანალოგიური ოქროსგან არის დამზადებული სვეტიცხოვლის ტაძრის ეზოში №14 ქვასამარხში აღმოჩენილი III ს.-ით დათარიღებული „დედოფალი ულპიას“ საბეჭდავი ბეჭედიც [5. 69-70], რაც უთუოდ მრავლისმთქმელია იბერიაში გვიან ანტიკური პერიოდში ოქრომჭედლობის განვითარების შესახებ, რომელსაც არქეოლოგიური მასალის მიხედვით, საკმაოდ დიდი ტრადიცია გააჩნდა.

რაც შეეხება ამეთვისტოს ინტალიოს და მასზე არსებულ წარწერას, მართლაც ანტიკურ სინამდვილეში ფერისა და განსაკუთრებული თვისებების გამო გემა-ინტალიო შეიძლება დაკავშირებული ყოფილიყო ასტროლოგიასა და მაგიასთან. ამა თუ იმ ღმერთის ინტალიოზე გამოსახვა მის მფლობელს ღვთაების მფარველობის ქვეშ აყენებდა [18. 7-8]. ამეთვისტოს სახელწოდება ბერძნული $\alpha\mu\acute{\epsilon}\theta\iota\sigma\tau\omicron\iota\varsigma$ -დან მომდინარეობს. α უარყოფის ნიშანია, $\mu\acute{\epsilon}\theta\iota\sigma\tau\omicron\iota\varsigma$ „დათრობას“ ნიშნავს. ძველი ბერძნები თვლიდნენ, რომ ამეთვისტოს თვალს შეეძლო დათრობისაგან დაცვა [10. 74]. ქვას ეს სახელი ეწოდა თავისი ფერის გამო. ამეთვისტო გაზავებული ღვინის (რომელიც ნაკლებად ათრობს) ფერია [9. 102]. პლინიუს უფროსი, თავის „ბუნების

ისტორიაში“ მოგვითხრობს რა ქვების სხვადასხვა მაგიურ თვისებებზე, ამეთვისტოს შესახებ ამბობს, რომ ის ადამიანი, რომელიც ამეთვისტოს ატარებს, არასდროს დათვრება (*Naturalis historia*, XXXVI, 40. XXXVII), მაგრამ, იმავდროულად, უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ ამეთვისტო რომაულ გლიპტიკაში ერთ-ერთ ყველაზე პოპულარულ ქვას წარმოადგენდა, რაზეც მეტყველებს თუნდაც იგივე №905 სამარხი-აკლდამაში დაფიქსირებული იისფერი ამეთვისტოს ამურის გამოსახულებიანი კამეა (ინვ. №2700. გლიპტ. ფონდი №1573) (სურ. 12), ამეთვისტოს ატენას გამოსახულებიანი ინტალიო (ინვ. №2702. გლიპტ. ფონდი №1575) (სურ. 14), რომის იმპერატორ კარაკალას გამოსახულებიანი ამეთვისტოს ინტალიო, რომელიც ოქროს ყელსაბამს ამკობს (ინვ. №1104) (სურ. 15) (ურბნისის ნაქალაქარის XXXV უბნის მომიჯნავე ტერიტორია, შემთხვევითი აღმოჩენა).

№905 სამარხი-აკლდამა, მასში აღმოჩენილი ნივთების მიხედვით, ქართლის (იბერია) ძველი დედაქალაქის – მცხეთის წარჩინებული ოჯახის (სამეფო სახლი) წარმომადგენელ – ოდნავ ადრე (45-50 წლის) და გვიან (25-30 წლის) დაკრძალულ ქალბატონებს განეკუთვნება, ხოლო ჰიგიეიას გამოსახულებიანი საბეჭდავი ბეჭედი პირველად დაკრძალული 45-50 წლის ქალის კუთვნილებაა (საბეჭდავი სამარხის ცენტრალურ ნაწილში აღნიშნული ქალბატონის უსახელო ძვალზე აღმოჩნდა). ერთი მხრივ, მართლაც შესაძლებელია, აღნიშნული ქალბატონი ღვთაება ჰიგიეიას მფარველობის ქვეშ მყოფ ადამიანად მიიჩნევა თავს და ამ თვალზე ეფიცება ჰიგიეიას, შესთხოვს ჯანმრთელობას, მაგრამ ამეთვისტოს ინტალიოზე არსებული წარწერის მიხედვით (ნეგატიური), ინტალიო ამ ქალბატონის პირადი საბეჭდავია, საბეჭდავის დანიშნულებიდან გამომდინარე კი არ არის გამორიცხული ბეჭდის პატრონი ქალბატონის მედიცინასთან კავშირი.

ამრიგად, არტეფაქტების შესწავლის შედეგად დგინდება, რომ ახ. წ. I-IV საუკუნეებში ჯანმრთელობის ღვთაებების ას-

კლექიოსისა და ჰიგიეიას კულტი საქართველოს ტერიტორიაზე ძირითადად გავრცელებულია ურბანისტულ ცენტრებში: მცხეთა, ურბნისი..., სადაც დაფიქსირებულია ჯანმრთელობის ღვთაებების გამოსახულებიანი გემა-ინტალიოები. ასკლექიოსის გამოსახულებიანი ინტალიოები არცთუ დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი. ღვთაების გამოსახულებიანი ინტალიოები გვხვდება ბრინჯაოსა და რკინის ბეჭდებში ჩასმული. ინტალიოებად გამოყენებულია სარდიონი და მინა, რომლებიც ახ. წ. II-III საუკუნეებით თარიღდება. ასკლექიოსის კულტი გავრცელებული ჩანს მოსახლეობის საშუალო და დაბალ ფენებში. რაც შეეხება ჰიგიეიას კულტს, იგი იბერიის მოსახლეობის ყველა ფენაში იყო გავრცელებული. ღვთაების გამოსახულებიანი ინტალიოები გვხვდება როგორც ოქროს, ისე ვერცხლის, ბრინჯაოსა და რკინის ბეჭდებში ჩასმული. ინტალიოებად გამოყენებულია ამეთვისტო, სარდიონი, იასპი, რომლებიც ძვ. წ. I - ახ. წ. I ს.-ის მიჯნა - III ს. თარიღდება.

ლიტერატურა – REFERENCES:

1. აფაქიძე ა., ნიკოლაიშვილი ვ., მცხეთის წარჩინებულთა განსასვენებელი ახ. წ. III საუკუნისა, აკლდამა N905, მცხეთა XI, თბილისი, 1996, გვ. 7-79.
2. გაბუნია ა., გლიბტიკური ნიმუშები საქართველოს ეროვნული მუზეუმის კოლექციიდან, იბერია-კოლხეთი, №13, 2017, გვ. 87-98.
3. ლორთქიფანიძე მ., საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, I, თბილისი, 1954.
4. ლორთქიფანიძე მ., საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, II, თბილისი, 1958.
5. ქებულაძე ნ., კალანდაძე ნ., სამთავროს ოქროს ქიმიურ-ტექნოლოგიური ანალიზი, ქართული ოქრომჭედლობის ნიმუშები სამთავროს სამაროვნიდან, საქართველოს ეროვნული მუზეუმი, თბილისი, 1987, გვ. 10-11.

ნული მუზეუმის კოლექციები (ინტერდისციპლინური კვლევა), თბილისი, 2019.

6. ყაუხჩიშვილი თ., საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი, თბილისი, 2009.
7. ჯავახიშვილი ქ., ურბნისის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები, თბილისი, 1972.
8. ჯავახიშვილი ქ., ქართლის სამეფოსა და ეგვიპტის ურთიერთობის ისტორიიდან რომაულ ხანაში (გლიპტიკური მასალის მიხედვით), ძიებანი, №12, თბილისი, 2003, გვ. 73-88.
9. Bailly A., Dictionnaire grec-français, 1950, s.v. ἀμέστος.
10. Marcell N. Smith, Diamonds, Pearls and Precious Stones, Griffith Stillings Press, Boston, Mass., 1913.
11. Mees L. F. C., Blessed by Illness, Phoenix: Anthroposophic Press, 1990.
12. Martin F., Les mots grecs, Hachette, 1937, s.v. μέθυ.
13. Vitrac B., Médecine et philosophie au temps d'Hippocrate, Saint-Denis, Presses Universitaires de Vincennes, 1989, გვ.42-65.
14. Абрамзон М. Г., Монеты как средство пропаганды официальной политики Римской империи. Москва, Российская Академия наук. Институт археологии, 1995.
15. Грибанов Э. Д., Медицина в символах и эмблемах. Москва, 1990.
16. Джарман О. А., Эллинистическая религия Асклепия в поздней греко-римской культуре в свете христианской духовной традиции. Христианское чтение. 2010, № 3, გვ.113-143.
17. Максимова М., Геммы из некрополя Мцхета-Самтавро, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XVI-B, 1950, გვ. 242, ტაბ. I,4; გვ. 259, ტაბ. II, 51, 52; გვ. 260, ტაბ. II, 57(222-277).
18. Неверов О. Я., Геммы античного мира. Москва, 1983, გვ. 7-8.
19. Обнорский Н. П., Salus. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1890-1907.
<https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%AD%D0%A1%D0%91%D0%95/Salus>

MARIKA MSHVILDADZE

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

**HEALTH DEITIES HAVING SPREAD TO THE TERRITORY
OF GEORGIA FROM ANTIQUITY (1ST-4TH CENTURIES AD)**

Summary

The artefacts related to the cult of health deities – Asklepios and Hygieia, which came to the territory of Georgia from the ancient world (1st-4th centuries AD) are studied in the work. Our area of interest was to determine how popular these deities were among us in I-IV centuries AD. From the point of view of studying the issue, we have analyzed the inscription of amethyst intaglio, recorded in 1985 in tomb №905 of the cemetery of the Principality (2nd century AD and 1st half of the 3rd century AD), the image on it is Hygieia with the inscription ΑΘΗΚΑΜΑ ΥΓΕΙΑΝ (the print was found on the nameless bone of one of the 45-50-year-old women buried in the central part of the tomb). There are two options for reading the inscription: 1. "Atheke swears by Hygia" – i.e. The wearer of the ring is Atheke(?) supplicating to Hygia, and 2. The wearer of the ring is supplicating to Hygieia, i.e. On this eye she swears to Hygieia, she asks for health. Inscription It dates back to the 1st century AD. In our opinion, on the one hand, it is really possible that the mentioned lady considered herself a person under the protection of the deity Hygieia and swears to the deity on this eye, asking for health, but according to the inscription on the intaglio of the amethyst (negative), the intaglio is the personal imprint of this lady. Depending on the purpose of the seal, it is not excluded that the owner of the ring is related to medicine.

As a result of the study of the artifacts, it is established that in the 1st-4th centuries, the cult of health deities Asklepios and Hygieia was

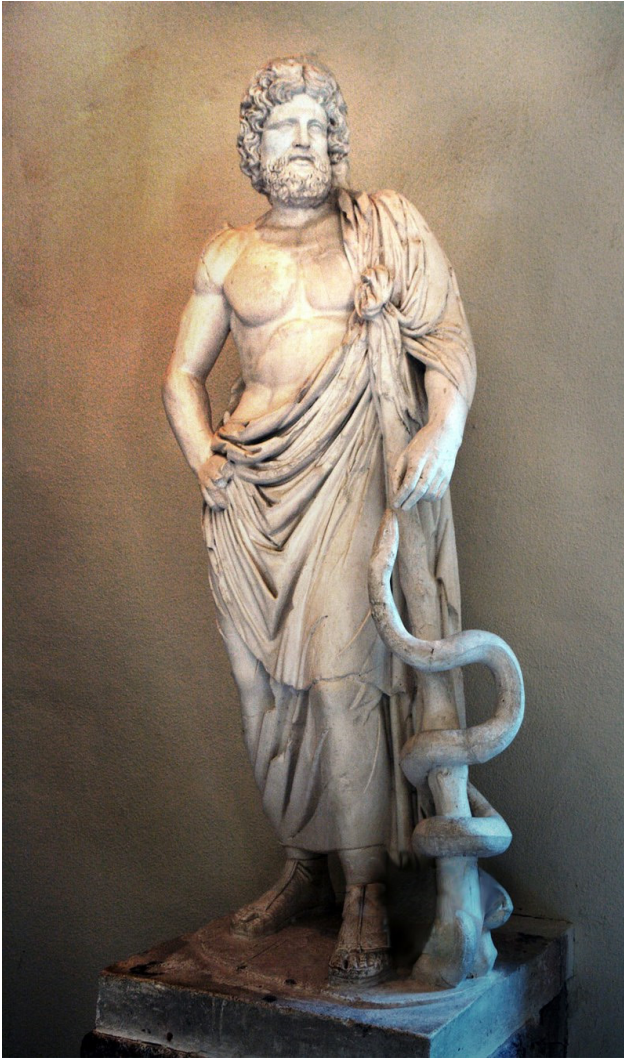
spread on the territory of Georgia mainly in urban centers: Mtskheta, Urbanisi... where gema-intaglios depicting health deities are recorded. Intaglios with the image of Asklepios have not been found in large numbers. Deity intaglios are found in bronze and iron seals. Carnelian- and glass are used in intaglios, which date back to the II-III centuries BC. The cult of Asklepios seems to be widespread among the middle and lower classes of the population. As for the cult of Hygieia, it was spread among all classes of the population of Iberia. Intaglios with images of deities can be found in both gold and silver, bronze and iron seals. Amethyst, carnelian and jasper are used as intaglios, which date to the boundary of I c. B.C and I c. A.D. – to the III c.

სურათების აღწერილობა:

1. ასკლეპიოსის ქანდაკება. ეპიდავრის თეატრის მუზეუმი.
2. ასკლეპიოსის გამოსახულებიანი ნარინჯისფერი სარდიონის ინტალიო რკინის ბეჭედში (ინვ. №1119), სამთავროს სამაროვანი, 1958 წ., სამარხი №9, წ. I-II სს-ის მიჯნა.
3. ასკლეპიოსის გამოსახულებიანი ოვალური ფორმის მომწვანო-თეთრი მინის ინტალიო (ინვ. №1092) ბრინჯაოს ბეჭედში. ურბნისის სამაროვანი, 1962 წ. სამარხი №258, ახ.წ. I-II სს.
4. ასკლეპიოსის გამოსახულებიანი ოვალური ფორმის შავი, გაუმჭვირვალე მინის ინტალიო (ინვ. №1087). ურბნისის სამაროვანი, 1961 წ. სამარხი №243, ახ. წ. II ს.
5. ასკლეპიოსის გამოსახულებიანი ოვალური ფორმის ნარინჯისფერი ინტალიო ბრინჯაოს ბეჭედში (ინვ. №945). ურბნისის სამაროვანი, 1957 წ., სამარხი №14, ახ. წ. II ს-ის მიწურული-III ს-ის დასაწყისი.
6. ჰიგიეიას ქანდაკება, ბერძნული ორიგინალის (ძვ. წ. 360 წ.) რომაული (ახ. წ. 130-161 წწ.) კოპიო, ლოს-ანჯელესის საფრანგოს ხელოვნების მუზეუმი.

7. ჰიგიეიას გამოსახულებიანი ოვალური ფორმის ბრტყელი, წითელი იასპის ინტალიო რკინის ბეჭედში (ინვ. №1411). სამთავროს სამაროვანი, 1939 წ. ქვაყუთი №144. ახ. წ. III ს.
8. ჰიგიეიას გამოსახულებიანი ოვალური ფორმის სარდიონის ინტალიო რკინის ბეჭედში (ინვ. №616). სამთავროს სამაროვანი, ჩრდილოეთის უბანი, ახ. წ. II ს.
9. ჰიგიეიას გამოსახულებიანი ზედაპირამობურცული ოვალური ფორმის ამეთვისტოს ინტალიო ოქროს ბეჭედში (ინვ. №2703, გლიპტიკის ფონდი №1576). სამთავროს სამაროვანი, 1985 წ. ახ. წ. I ს.-ის ბოლო - II ს.
10. ჰიგიეიას გამოსახულებიანი ოვალური ფორმის მონიტალო-ყავისფერი ფერის სარდიონის ინტალიო ბრინჯაოს ბეჭედში (ინვ. №975), ურბნისის სამაროვანი, 1957 წ., სამარხი №54, ახ. წ. II ს.-ის მინურული - III ს.-ის დასაწყისი.

სურ. 1.

სურ. 2, 2ა.

სურ. 3, 3ა.

სურ. 4.

სურ. 5, 5ა.

სურ. 6.

სურ. 7.

სურ. 8, 8ა.

სურ. 9.

სურ. 10.